XI. Milli Türkoloji Kongresi

Bildirileri

11-13 KASIM 2014

Cilt 2

Kaynakça

Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (Nşr. Ali Ekber Feyyaz), Tahran 2536 şehinşahi.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1986.

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ü Lûgat-it Türk*, (Çev. Besim Atalay), Ankara 1992.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976.

LEWIS, Bernard, *Haşişiler,* (Çev. Ali Aktan), İstanbul 1995.

MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989.

____, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

____, "Sebüktegin'in Pend-nâmesi (Farsça Metin ve Türkçe Tercümesi*), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,* C. VI, Cüz 1-2, (1975).

Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, (çev. N. Bayburtlugil), İstanbul 1995.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara 1979.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/ 1092-1104),* İstanbul 2001.

PİYADEOĞLU, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi),* İstanbul 2012.

____, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmusı*, sayı: 23, (2013).

Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, (Çev. Ahmed Ateş), TTKY, Ankara 1999.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, I. Cild Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu,* (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1989.

SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995.

VANLIOĞLU, Mehmet, "Horasan'ın Gözyaşları, *Nüsha*, sayı: 4, (2002)

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig,* (Çev. R. Rahmeti Arat), Ankara 1985.

Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair

Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI*

Özet

Hakkında ilk eser telif edilen şehir olma unvanına sahip olan Mekke, tarih boyunca ilim ve kültür merkezi olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. İslamiyet'in ilk asrından itibaren başlayan Mekke tarih yazım geleneği Osmanlılar döneminde de sürmüştür. Bu çalışmalarda kuruluşundan itibaren Osmanlı kültür ve medeniyetine dair haberler yer almaya başlamış, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden (1517) sonra da bu haberler artarak sürmüş, Mekke'den Osmanlı dünyası daha görünür ve bilinir hâle gelmiştir. Bu bağlamda XV. yüzyıldan itibaren İbnFehd ailesinden Takıyyüddîn, Necmeddin, İzzeddin ve Muhibbüddin başta olmak üzere Kutbüddin en-Nehrevâlî, İbn Allân, Ali et-Taberî ve Ali es-Sincârî adlı müelliflerin çalışmaları Türk tarih yazımı bakımından önemlidir. Erken dönemden itibaren Mekke'nin idarî ve sosyal yapısı içerisinde rol alan Türk devlet ve ilim adamlarına dair bilgilerin yer aldığı bu eserler, Selçuklular ile Memlüklerin özellikle de Osmanlıların Mekke'ye yaptıkları hizmetleri kayıt altına almıştır. Ayrıca bu müellifler Osmanlı tarih ve kültürünün yazılı ve sözlü kaynaklarına hâkim olduklarını gösterdikleri gibi, büyük çoğunluğu Türkçe olan siyasî ve idarî terminolojinin Arapçaya, Arapça tarih yazımına girmesini de sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mekke, Mekke Tarihleri, Türk Tarihi

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mskucukasci@gmail.com

About the Mecca Histories in the Time of Ottomans and Their Importance for Turkish History

Abstract

The city of Mecca, on which the first copyrighted work was ever done, has not ceased to be the center of science and culture almost throughout history. The historiography of Mecca started from the first century of Islam and continued during the Ottoman period. In these works, information was given on Ottoman culture and civilisation and this information increased after the campaign of Sultan Selim I to Egypt in 1517. In this way the Ottoman world became more visible and known through Mecca. In this context, starting from the 15th century, the works by scholars such as Taqiyyuddin from the Fehd family, Najmaddin, Izzaddin and Muhibbuddinas well as Qutbuddin al-Nehrevali, Ibn Allan, Ali al-Taberiand Ali al-Sinjariare especially important in Turkish historiography. These works give information on Turkish statesmen and scholars who played role in the administrational and social structure of Mecca; also record the services that the Seljuks, Mamluks and particularly Ottomans did for Mecca. Moreover, these authors, as much as proving that they mastered in written and oral sources of the Ottoman history and culture, enabled the entrance of political and administrational terminology laden with Turkish words into Arabic language and Arabic historiography.

Key words: Ottoman Empire, Mecca, Mecca Histories, Turkish History

Arapça tarih yazımında şehir ve bölge tarihlerinin ayrı bir yeri vardır. IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte oluşan bilgi ve belge bolluğu tarihçilerin daha dar bir mekân üzerinde yoğunlaşmalarını beraberinde getirmiş, sadece kendi çağlarında cereyan eden hadiseleri kaydetmekle yetinen ve içerisinde yaşadıkları devletin ve şehirlerin tarihiyle ilgilenen tarihçilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mahallî özellikleri ağır basan, kronolojiye bağlı olan, dar bir alanda çeşitli konuları ele alan, siyasî, içtimaî ve ilmî sahalarda oldukça geniş bir malzemeyi ihtiva eden bu türden çalışmalar, müelliflerin şahsen müşahede ettikleri olayları anlatmaları, umumi tarih kitaplarında bulunmayan teferruatlı ve isabetli bilgileri kaydetmelerinin yanında zamanlarına ulaşmayan eserlerden iktibaslarda bulunmaları bakımından önemlidir.

Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) *Fezâilü Mekke ve's-sekeni bihâ* adlı risalesi, tarih yazımında şehirler ile bazı yerleşim birimlerinin fazilet ya da üstünlüklerine dair eserlerin ilki kabul edilmektedir. Böylece başlayan mahallî coğrafya ile tarihin mecrası gelişerek sürmüş ve Memlükler döneminde en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu bağlamda Mekke'nin Osmanlı idaresine girmesinden yaklaşık bir asır öncesinden başlayarak telif edilen Mekke tarihlerinin genel olarak Türk tarih yazımı özel olarak da Osmanlı tarih yazımı bakımından değeri üzerinde durmaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'in önemli bir kısmının nazil olduğu mekân olması ve ilk dönem İslâm tarihiyle geçmiş peygamberlere ait hatıraları bünyesinde barındırması Mekke'yi diğer şehirlerden farklı bir konuma yükseltmiştir. Tarih boyunca ilim ve kültür merkezi olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen, bilimsel problemlerin de en önemli çözüm merkezi olan Mekke, Hasan-ı Basrî'nin zikredilen çalışmasıyla hakkında ilk eser telif edilen şehir olma unvanına da sahip olmuştur. Eyyâm ve hadis üsluplarında kaleme alınan Ebü'l-Velîd el-Ezrakī (ö.250/864 [?]) ile Ebû Abdillâh el-Fâkihî'nin (ö.278/891-92 [?]) *Ahbâru Mekke* adlı eserleriyle devam eden tarih yazımı kısa süreli kesintiye uğrasa da durmaksızın devam etmiş ve kuruluşundan itibaren Osmanlılara ait haberler Mekke tarihlerinde yer almaya başlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra bu haberler artmış, Mekke'den Osmanlı dünyası daha görünür ve bilinir hâle gelmiştir.

Osmanlı döneminde de İslâm dünyasının özellikle hac mevsimlerinde dinî ilimlerle uğraşan bilginler için çekim merkezi olan Mekke'de kültürel canlılığın korunmasında birkaç nesil ilimle uğraşan ve evleri birer bilimsel merkez olan ailelerin önemli rolü olmuştur. Bunlardan IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda Hicaz bölgesinde ve özellikle Mekke'de birçok âlim yetiştirmiş ve ticarî hayatta aktif rol oynamış İbn Fehd ailesinden çıkan tarihçilerin Mekke'nin tarih yazımına önemli katkılarda bulundukları bilinen bir husustur. İbn Fehd ailesinin ilim hayatında iz bırakmış ilk kişisi olan, hadis ve siyer alanında çalışmalar yapan Ebü'l-Fazl Takıyyüddîn İbn Fehd'in (ö. 871/1466) bilinmesi gereken asıl önemli tarafı çok sayıda kitap alarak oluşturduğu ve umumun istifadesine sunduğu bir kütüphane kurmasıdır. Başka bir deyişle kendisinden sonra Mekke'nin tarihine dair çalışma yapacak olanlar izin yazılı belgeleri bir araya toplamış ve tarih malzemesinin önemli bir kısmını bir araya getirmiştir. Âlî ve nâzil rivayetleri elde etmek için büyük gayret gösteren, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret amacıyla Mekke'den Medine'ye yaya giderek siyer coğrafyasını yakından tanımaya çalışan, San'a, Cebel ve Aden'e ilmî seyahatlerde bulunan Takıyyüddîn İbn Fehd'in ilmine üç oğlundan Necmeddin İbn Fehd vâris olmuştur.

Babası gibi muhaddis ve tarihçi olan Ebü'l-Kāsım Necmeddin Ömer İbn Fehd (ö. 885/1480) ailede ilmî geleneğin sürmesini sağlamış Mekke tarihiyle ilgili en önemli kitaplardan birisi olan *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* adlı eseri telif etmiştir. İyi bir eğitim alan hadis, özellikle de tarih ilmindeki otoritesi herkes tarafından kabul edilen Necmeddin İbn Fehd, Osmanlı döneminde Mekke'de ilimle meşgul olan bir âlim ve herkesin en çok başvurduğu bir merci olmuştur. Necmeddin İbn Fehd, Mekke'ye dair eserleriyle tanınan Takıyyüddin el-Fâsî'nin (ö. 832/1429) çalışmalarında yer almayan olaylar ile şahısları ve zamanında cereyan eden hadiseleri hicretten itibaren yıllara göre düzenleyerek bir araya getirmiştir. Hem kronoloji hem de biyografi bilgilerinin bir arada verildiği, Mekke'nin Osmanlı hâkimiyeti öncesine dair en önemli çalışma olup, Memlük döneminde zirveye çıkmış şehir tarihçiliğinin en önemli örneklerinden biridir.

Mısır'ın ilk Türk valisi olan ve bir süre Haremeyn'in idaresini üstlenen, Abbasî halifesiyle birlikte hutbede ismi anılan hâcib ve başkumandan Eşnâs et-Türkî'den[1] (ö. 230/844) itibaren Mekke'nin idarî ve sosyal yapısı içerisinde rol alan Türk devlet ve ilim adamlarına dair bilgilerin yer aldığı *İthâfü'l-verâ*'da, Selçukluların bölgeye yönelik siyasetleri, Kâbe'nin giydirilmesine yönelik çalışmaları ve Mekke'deki bazı imar faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Bu bağlamda 462'de (1069-70) Mekke Emîri Ebû Hâşim Muhammed b. Ca'fer'in hutbeyi Abbasî Halifesi Kāim-Biemrillâh ile Selçuklu Sultanı Alparslan adına okuttuğu ve "amelin hayırlısına geliniz" anlamındaki "Hayye alâ hayri'l-amel" cümlesinin ezandan çıkarttığı kayıt altına alınmış ve Selçukluların Şiî olan Fâtimîlerin Haremeyn üzerinde hâkimiyet kurmasını önlemeye çalıştıkları özellikle vurgulanmıştır. Bu bağlamda Mekke emîrinin Sultan Alparslan'a içlerinde oğlunun olduğu bir heyet göndererek durumu haber vermiş olması Abbasî halifeliğinin varlığına rağmen siyasî otoritenin Selçuklular tarafından belirlendiği eserde açık bir şekilde görülmektedir. Gelişmelerden çok memnun olan Sultan Alparslan'ın benzer bir uygulamayı Medine emirinden de beklediği ve bunun gerçekleşmesi halinde çeşitli vaatlerde bulunduğu da ilave bilgi olarak eserde yer almaktadır.[2] Sultan Melikşah'ın döneminde de Fâtımîler ile mücadelenin Selçuklular tarafından sürdürüldüğü eserde kayıt altına alınmış ve Mekke'de yapılan bazı imar faaliyetleriyle Kâbe'nin giydirilmesi yanında Sultan Melikşah'ın kız kardeşinin Mekke emiriyle evlenmesine dair haberler de özellikle zikredilmiş-

1 *İthâfü'l-verâ*, II, 296.

2 *İthâfü'l-verâ*, II, 473, 475.

tir.[3] Mekke'de özellikle hac dönemlerinde meydana gelen kültürel hareketliliğin en iyi yansıtıldığı eserde Memlüklerin Mekke siyasetine en ince ayrıntısına kadar yer verilmiş olduğu da özellikle belirtilmelidir. Bu çerçevede Hz. Ömer zamanından itibaren başlayan Hicaz ile Mısır'ın siyasî ve ekonomik ilişkisinin en ince ayrıntısına kadar eserde bir araya getirilmiş olduğu da kaydedilmesi gereken bir husustur.

Babasından ilim bayrağını devir alan Ebû Fâris İzzeddin Abdülaziz İbn Fehd (ö. 922/1516) babası ve dedesinden farklı olarak sadece tarih alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Ünlü Medine tarihçisi Semhûdî başta olmak üzere pek çok âlimden ders alan ilmî otoritesi ve hattatlığının yanında güzel ahlâkı, tevazuu, derin anlayışı ve zekâsı ile de tanınan İzzeddin İbn Fehd, babasının *İthâfü'l-verâ*'sına *Bülûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfi'l-verâbi-ahbâriümmi'l-kurâ* başlıklı bir zeyilin yanında Mekke'nin siyasî, sosyal ve kültürel durumuna değinen çeşitli eserler kaleme almıştır. Özellikle Memlük dönemi Mekke'sine dair ayrıntılı bilgilerin yer aldığı *Bülûğu'l-kurâ*'da13 Zilkâde 886'da (3 Ocak 1482) kardeşinden Mısır'a kaçan Cem Sultan'ın Mekke'ye hac için gelmesi, Arafat ve Mina'ya gidişi, daha sonra Mekke'ye dönüşü ve buradan ayrılışı hakkında bilgi verilmektedir.[4] Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmâil'e üstün gelmesinin kayıt altına alınması, tüm İslâm dünyasında olduğu gibi Mekke'de de Safevîlere üstünlük sağlanmasının ilgiyle takip edildiğinin bir işareti olmalıdır.[5]

Haremeyn'in Osmanlı idaresine girdiği sene vefat eden İzzeddin İbn Fehd'in ilmine oğlu Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn Cârullâh Muhammed İbn Fehd (ö. 954/1547) vâris olmuştur. Muhibbüddîn İbn Fehd Osmanlı payitahtıyla doğrudan ilişkiye giren ve Osmanlı dünyasını daha yakından tanımaya çalışan en önemli tarihçidir. Osmanlı coğrafyasının özellikle ilim hayatı bakımından önemli bütün merkezlerini dolaşan Muhibbüddîn İbn Fehd, biri 928'de (1522), diğeri 934'te (1528) olmak üzere iki defa Anadolu'ya gitmiştir. Bu seyahatleri sırasında İslâm dünyasının dört bir tarafındaki âlimler ile buluşarak karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmuş ve Medine'ye gittiğinde eserlerini gösterdiği ünlü tarihçi Semhûdî'nin takdirini kazanarak elinden hırka giymiştir. Muhibbüddîn İbn Fehd babasının *Bülûğu'l-kurâ fî zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* adlı eserine *Neylü'l-münâ bi-zeyli Bülûği'l-kurâ li-tekmileti ithâfi'l-verâ* adlı bir zeyil yazmış ve Zilhicce 923'ten (Aralık 1517) Cemâziyelâhir 949'a (Eylül 1542) kadarki zaman içerisinde Mekke'de meydana gelen olayları kro-

3 *İthâfü'l-verâ*, II, 477-478.

4 *Bülûğu'l-kurâ*, I, 177-181.

5 *Bülûğu'l-kurâ*, III, 1961.

nolojik sırasıyla anlatmıştır. Mekke'nin Osmanlı idaresine girdikten hemen sonra şehre yapılan yatırımlarla gönderilen malzemenin yanında Haremeyn'in idaresinde görev alan devlet adamlarını kaydetmesi çalışmanın özgünlüğüdür. Aynı şekilde Muhibbüddîn İbn Fehd'in Yavuz Sultan Selim adına gönderdiği hediyelerle birlikte Kâbe'nin ilk defa giydirilmesini ve Osmanlıların Kâbe hizmetlerini Hz. Peygamber zamanından beri yürüten ailelerde bırakmış olduklarını yaşayıp müşahede ettikten sonra kaydetmiş olması eserin değerini artıran bir husustur.[6]

Muhibbüddîn İbn Fehd ilk Anadolu seyahatinde uzunca bir süre Bursa'da kalarak *el-Cevâhirü'l-hisân fî menâkıbi's-Sultân Süleymân b. Osmân* adlı eserini kaleme almıştır. 10 Ramazan 928'de (3 Ağustos 1522) tamamlanan ve Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilen eser, "Ameller niyetlere göredir" hadisiyle başlayıp meliklerin doğru yolda olmalarıyla ilgili hadislerle devam etmektedir. Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Dârülmesnevî, nr. 360) eserin birinci bölümünde Osmanlı tarihiyle ilgili kısa bilgiler verildikten sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi, Ridâniye Savaşı öncesi ve sonrasıyla ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Takiyyüddîn Ahmed el-Makrîzî'nin (ö. 845/1442) Osmanlı sultanlarının hiç birinin melik olmadığını ve onlara hünkâr denildiğini kaydederek rivayetlerinin kaynağını kaydetmekte[7] Sultan I. Mehmed için kullanılan "çelebi" ile "kirişçi" lakaplarına yer vererek terminolojiye hâkim olduğunu da göstermektedir.[8]

İkinci bölümde Anadolu'nun siyasî ve stratejik bakımından önemine, halkının faziletlerine, İslâm Bizans mücadelesine ve Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesine yer verilmektedir. İstanbul'un fethine yönelik faaliyetleri İslâm-Bizans mücadelesi içinde zikretmekte, Muâviye b. Ebû Süfyan zamanındaki Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin de katıldığı kuşatmadan bahsetmekte ve bu sefere katılan Yezîd'i "fâsık" olarak nitelendirmektedir.[9] Ayrıca kuşatma esnasında şehit olan Ebû Eyyûb'ün kabri ve Bizanslılarca bilindiğini özellikle belirtmektedir.[10] Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan ve "İstanbul mutlaka fethedilecektir, onu fetheden ordu ne güzel ordu, onu fetheden komutan ne güzel komutandır" şeklindeki "Fetih Hadisi" olarak meşhur olan rivayetin İstanbul'un fethinin gündeme gelmesindeki rolünü

6 *Neylü'l-münâ*, I, 37 vd.

7 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 21 ab.

8 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 27 a.

9 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 82 b.

10 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 82 b-83 ab.

kaydetmektedir.[11] Ayrıca Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair rivayetleri de kayıt altına almış olduğu belirtilmesi gereken bir husustur.[12] Bu arada Bursa, Sivas, Konya, Malatya gibi Anadolu şehirlerini anlatmakta ve Osmanlıların Anadolu şehirlerine hizmetleri hakkında bilgi verilmektedir.

Üçüncü bölümde Mekke ile Medine bu şehirlerde yaşayanların üstünlüklerinden, Harem'de ibadet etmenin faziletinden de kısaca bahsedilmektedir. Haremeyn şehirlerinde meydana gelen iktisadî problemler ve bunların çözülmesine yönelik alınan tedbirleri Hulefâ-yi Râşidîn döneminden zamanına kadar anlatmakta ve Mekke ile Medine'ye hizmet eden halife ve sultanların isimleri zikredilmektedir. Ayrıca eserde Osmanlı kültür tarihine dair önemli bilgiler yer almakta, Molla Fenârî başta olmak üzere Osmanlı uleması hakkında bilgi verilmekte ve müellifin Bursa'ya gelirken Mısır'dan bazı eserleri beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır.[13]

Muhibbüddîn İbn Fehd'in Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden haber verdiği, *Bülûgu'l-ereb fî temellüki's-Sultân Selîmhân li-arzi'l-Acem ve'l-Arab* adlı eserinden de Kutbüddin en-Nehrevâlî'nin iktibasları sayesinde haberdar olmaktayız. Bu arada İbn Fehd'in 923 (1517) senesinden 949'a (1542) kadar Osmanlıların Mekke'ye yaptıkları imar faaliyetlerini anlattığı *Nuhbetü Behceti'z-zamân bi-imâreti Mekke li-mülûki Benî Osmân* adlı eseri Kays Kâzım el-Cenâbî tarafından neşredilmiştir (Beyrut 2010).

İbn Fehd ailesinin yanında Mekke tarihi telif etmiş olan ve Osmanlı dönemini idrak eden Kutbüddin en-Nehrevâlî, İbn Allân, Ali et-Taberî ve Sincârî adlı müelliflerin çalışmalarının Türk tarih yazımı bakımından önemli olduğu belirtilmesi gereken bir husustur. Eserlerini Arapça yazmakla birlikte Türkçe ve Farsça bilen, Hicaz'da Memlük ve Osmanlı dönemlerinin canlı şahidi, Mekke ve Yemen'e dair eserleriyle meşhur olan Kutbüddin en-Nehrevâlî el-Mekkî (ö. 990/1582) Mekke-Osmanlı ilişkileri bakımından önemli şahsiyetlerin başında gelmektedir. Mekke'de Osmanlı devlet otoritesinin yerleşmesini canlı olarak yaşayan Kutbüddin el-Mekkî, Mekke'nin Osmanlı idaresine girmesinden sonra iki defa İstanbul'a kadar uzanan seyahate çıktı. Onun bu yolculukları bilgisini artırdığı gibi, Osmanlı bürokrasisini de daha yakından tanıma imkânı verdi. Mekke'ye yerleştikten sonra Türkçesini sürekli geliştiren Kutbüddin el-Mekkî bu özelliğinden dolayı hem Osmanlı Devleti'nin

11 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 83 b.

12 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 85 ab-86 a.

13 *el-Cevâhirü'l-hisân*, 21 a, 27 b, 28 a, 33 a, 66 b.

hem de Mekke şeriflerinin güvendiği bir kimse olarak temayüz etti ve Mekke emirliğinin kâtipliği görevini üstlendi. İki defa İstanbul'a kadar uzanan yolculuğa çıkan bu seyahatleri esnasında Kanunî Sultan Süleyman ile oğullarından Şehzade Bayezid ile görüştü. Kânûnî'den sonra oğlu II. Selim ile torunu III. Murad (1574-1595) dönemlerine de yetişen ve her iki padişahın ilgi ve ihsanlarına da nâil oldu.

Aslen Hindistanlı olan ve hayatının büyük bölümünü 15-16 yaşlarında ailesiyle birlikte yerleştiği (949/1542-43) Mekke'de geçiren ve düzenli olarak hac törenlerine katılan Kutbüddin el-Mekkî, çalışmalarında kendisinden önce kaleme alınan eserleri görmeye büyük önem vermiş ve bazen kullandığı eserlerin kenarlarına not almıştır. Mekke tarihçilerinden Sincârî, Kutbüddin el-Mekkî'nin Şemseddîn es-Sehâvî'nin *ed-Davü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi'* unvanlı eserinin kenarına aldığı notlardan eserini yazarken istifade ettiğini kaydetmektedir. Bununla birlikte Kutbüddin el-Mekkî'nin Mekke ve Medine'de bazı Osmanlı devlet adamlarının yerli halk tarafından kabul görmeyen uygulamalarını savunması ve Haremeyn ile siyasî ve kültürel bağı olan Yemen'in dinî yapısında Zeydiyye mezhebinin önemini bilmesine rağmen mensup olduğu Hanefî-Maturidî çizgisinde bir anlayışı benimsemesi Kutbüddin el-Mekkî'nin Dersaadet'in fahri bir elçisi ve resmi tarihçisi olarak nitelendirilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

Kutbüddin el-Mekkî'nin bir mukaddime, yedi bölüm ve sonuçtan oluşan *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*'ı da Mekke için şehir tarihi alanında yazılan kitaplardan birisidir ve 985'te (1577) tamamlanarak Sultan III. Murad'a takdim edilmiştir. Mekke'nin fazileti, Kâbe'nin inşası, Mekke'deki önemli mekânlar ve Mescid-i Harâm'ın çeşitli dönemlerde geçirdiği tamirlerinin ele alındığı eser, şehre hâkim olan Abbasî, Memlük ve Osmanlı devletlerinin tarihlerinden bazı kesitlere yer vermesiyle umumî tarih özelliği de taşır. Eserde Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad'ın icraatları ile Haremeyn'e yönelik hizmet ve hayratı önemli yer tutmaktadır. Kutbüddin el-Mekkî'nin Mekke'nin Memlüklerden Osmanlılara geçişi ve Mekke şerifleriyle Osmanlı idarecileri arasındaki gözlemlediği olayları kayıt altına alması eserin değerini daha da artırmaktadır. Mekke'de Hz. Peygamber'in cinlerle buluştuğu yer gibi Ezrakî ve Fâkihî'nin kayıtlarında yer alıp daha sonra kaybolan bazı yerler Kutbüddin el-Mekkî'nin verdiği bilgiler sayesinde zamanımıza ulaşmıştır.[14] Bu bağlamda Kutbüddin el-Mekkî'nin bu eseri Mekke'nin özellikle de Mescid-i Harâm'ın geçirmiş olduğu değişimin takip edilebi-

14 *el-İlâm*, s. 446; Sincârî, III, 494.

leceği ve Osmanlıların yaptığı yatırımlar hakkında ayrıntılı ve doğru bilgilerin edinilebileceği yegâne eser olarak bugün de önemini korumaktadır. Mekke kadılığına tayin edilen ünlü Osmanlı şairi Bâkî, *el-İ'lâm*'ı *Fezâil-i Mekke* adıyla Türkçeye tercüme etmiş, 987'de (1579) tamamladığı çalışmasını Hicaz'daki görevinden azledildikten sonra Temmuz 1582'de Sultan III. Murad'a takdim etmiştir.

Hadis ve tefsir âlimi olmasının yanında önemli bir tarihçi olan Muhammed Ali b. Muhammed Allân (ö. 1057/1648) Mekke'nin önemli tarihçilerinden birisidir. Geçimini kitap istinsahı ve ticaretiyle sağlayan ve döneminin Süyûtî'si olarak anılan İbn Allân'ın, 1039 (1630) yılında sel yüzünden Kâbe'nin harap oluşunu ve yeniden inşasını anlattığı *İnbâü müeyyedi'l-celîl murâd bi-binâi beyti'l-vehhâbi'l-cevâd (Fezâilü Mekke)* adlı çalışması en önemli eseridir. Yapılan çalışmayı gün gün kayıt altına almıştır. 26 Ramazan 1039'da (9 Mayıs 1630) başlayan çalışmaların 25 Zilkade1040'da (25 Haziran 1631) tamamlandığını haber vermekte ve eserini de 27 Zilkade 1040'da (27 Haziran 1631) bitirdiğini beyan etmektedir. Kitabının sonuna bazı mülahazalar eklemiş ve Sultan IV. Murad'ı Kâbe'ye hizmetlerini özellikle övmüştür.

Mekke tarihi söz konusu olunca Kutbüddin en-Nehrevâlî'nin eserlerinden istifade eden ve İbn Allân'ın çağdaşı tarihçi, edip ve şair olan Ali b. Abdilkādir et-Taberî'nin (ö. 1070/1660) ayrı bir yeri vardır. Mekke'de ilmî geleneği olan ailelerinden birisine mensup olan Ali et-Taberî'nin Kâbe ve Mekke tarihine dair kitapları yanında şiirlerini topladığı bir de divanı vardır. En önemli çalışması *el-Ercü'l-miskî ve't-târîhu'l-Mekkî fî ahbâri'l-Harem ve'l-Kâbe ve terâcimi'l-mülûk ve'l-hulefâ* adlı eseridir. Eserine tarih ilmini tarif ederek ve tarihten ne anlaşılması gerektiğini ve tarihin faydası hakkında zamanının anlayışına göre değerlendirdiği bir mukaddime ile başlamış ve Mekke ile Kâbe'ye dair zamanına kadar bütün bilgileri bir araya toplamaya çalışmış ve Mekke'ye hizmet eden halife, sultan ve devlet adamlarını kayıt altına almıştır. Osmanlı döneminde yeni padişah tahta çıktığında bir kısmının canlı şahidi olduğu olaylardan Mekke'nin bir hafta boyunca süslenmesi gibi, orijinal bilgileri kayıt altına almıştır.[15] Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e yazdığı iki mektubu kayıt altına alması da çalışmasının değerini artıran bir hususiyettir.[16] Sultan I. Mustafa'nın 7 Receb 1031'de (18 Mayıs 1622) ikinci defa tahta çıktığını ve bir yıl bir ay boyunca Mescid-i Harâm'da adının anıldığını kaydetmektedir.[17] IV. Murad zamanında Kâbe'nin ye-

15 *el-Ercü'l-miskî*, s. 306-307.

16 *el-Ercü'l-miskî*, s. 241-245.

17 *el-Ercü'l-miskî*, s. 306.

niden inşasının canlı şahidi olması da eserinin değerini artırmaktadır.[18]

Osmanlı idaresi döneminde Mekke tarihine dair önemli çalışmalardan birisi de Ali es-Sincârî (ö. 1125/1713) tarafından gerçekleştirilmiştir. Aslen Musul'un batısındaki Sincâr şehrinden olan ve Mekke'deki ilim geleneğini sürdüren bir aileye mensup olan Sincârî'nin en önemli çalışması *Menâihu'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem* başlıklı eseridir. Kâbe'nin inşasından 1713 yılına kadar Mekke merkezli olayları kayıt altına alan *Menâ 'ihu'l-kerem*, Mekke'deki tarih yazımının geldiği noktayı göstermesi kadar günümüze ulaşmayan pek çok eserden alıntılar içermesi dolayısıyla önemlidir.[19] Sincârî zamanından önceki Osmanlı padişahları ve onların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatları hakkında Kutbüddin el-Mekkî'nin verdiği bilgileri kullanmıştır. Aynı şekilde Sincârî, Arafat'a su getirilmesi ve Mekke'deki mealimin yanında, mimari açıdan kesin şeklini II. Selim ve III. Murad zamanında alan Mescid-i Harâm'daki değişime bizzat şahit olan Kutbüddin el-Mekkî'nin kayıtlarını bazen aynen bazen de özetleyerek aktarmayı tercih etmiştir.[20] Mescid-i Harâm ile ilgili bilgi verirken Kutbüddin el-Mekkî'nin bilgi vermesi gerektiği halde bazı hususların gözünden kaçmış olduğunu da özellikle belirtmiştir.[21]

Zikredilen tarihçilerin önemli bir kısmı çalışmalarında Osmanlı tarih ve kültürünün yazılı ve sözlü kaynaklarına hâkim olduklarını göstermişler ve Osmanlı başkentinden uzakta olmalarına rağmen Osmanlı padişahları ve devlet adamları hakkında doğru bilgi verme becerisini de göstermişlerdir. Bu arada Mekke'nin Osmanlı idaresine girmesinden sonra kendilerini kolayca benimsedikleri Osmanlı kültür ve medeniyetinin bir parçası olarak görmeleri de özellikle belirtilmelidir. Bu müelliflerin Türk tarih yazımı bakımından çok önemli olan bir diğer katkıları da, büyük çoğunluğu Türkçe olan siyasî ve idarî terminolojinin Arapçaya, Arapça tarih yazımına girmesini sağlamış olmalarıdır. Bu arada Farsçadan Türkçeye geçen pek çok ad ve terim de Arapçaya ve Arapça tarih yazımına bu vesileyle girmiştir. Türk kültür ve medeniyetine dair özellikle de bürokraside kullanılan "mirahur", "iskemle", "ulûfeciyân", "kahyâ", "kethüda", "kilerci", "yasakçı", "ulâk", "taht", "beylerbeyi", "deşîşe", "sadakatü'r-Rûmiyye", "serdar", "gümrükhâne", "inamât", "kapudan", "bender", "çavuş", "nişancı", "kürekçi", defterdar, devâtdâr, nâzır, dârüssaade, "padişah", hakân,

18 *el-Ercü'l-miskî*, s. 308-309.

19 *Menâ îhu'l-kerem*, III, 100.

20 *Menâ îhu'l-kerem*, III, 218-219.

21 *Menâ îhu'l-kerem*, III, 490-492.

hünkar, topçubaşı, bayrak, sancak, câmekiyye, rûznâme, haseki, tablhâne, ferman, mersûm, taştdâr, kalenderî, kavas, paşa, câbî, yazıcı, atabeg vb. gibi terimler bu alandaki örnekler arasında zikredilebilir. Bu eserlerin kayıtlarından Memlükler ile Osmanlılar arasındaki kurumsal benzerlikleri ve bu iki devletin teşkilatında yer alan aynı terimlerin farklı alanlarda kullanılıp kullanılmadığını da anlamak mümkündür. Yaşadıkları dönemde bizzat müşahede ettikleri başta olmak üzere kendilerine ulaşan bilgileri kayıt altına alan bu müellifler kendilerinden sonra özelde Mekke genelde ise Hicaz ve bölge siyasetinde belirleyici olan Mısır ile Yemen'in tarihi ve kültürü alanında çalışanlara istifade edecekleri geniş bir miras bırakmışlardır.

Kaynakça

Abdullah el-Mısrî–Mâcide Faysal Zekeriyyâ, Mekke 1419/1998.

Ali et-Taberî, *el-Ercü'l-miskî fi't-Târihi'l-Mekkî ve Terâcimü'l-mülûk ve'l-hulefâ'* (nşr. Eşref Ahmed el-Cemmâl), Mekke 1416/1996.

Eymen Fuâd Seyyid, "Nehrevâlî", *DİA*, XXXII, 547-548.

İzzedddin İbn Fehd, *Bülûgu'l-kurâ fi zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ* (nşr. Salahaddin b. Halîl-Abdurrahman b. Hüseyin-Ulyân Abdülâlî), Kahire 1425/2005.

Kutbüddin Mekkî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1425/2004.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa S., "Kutbüddin en-Nehrevâlî ve Kitâbühû el-Barku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî", *Buhûsü'n-nedvetü'l-devliyye Havle'l-Yemen fi'l-ahdi'l-Osmânî (San'a 16-17 December 2009)*, İstanbul 2011.

M. Habîb el-Hîle, *et-Târîh ve'l-müerrihûn bi-Mekke*, Mekke 1994.

Muhibüdddin İbn Fehd, *el-Cevâhirü'l-hisân fi menâkıbi's-Sultân Süleymân b. Osmân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dârülmesnevî, nr. 360.

Muhibüdddin İbn Fehd, *Kitâbü Neyli'l-münâ bi-zeyli Bülûği'l-kurâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ* (M. Habîb el-Hîle), Mekke 1420/2000.

Necmeddin İbn Fehd, *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri Ümmi'l-kurâ* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire 1983.

Sâmî es-Sakkâr, "İbn Allân", DİA, XIX, 307-308.

Sâmî es-Sakkâr, "İzzeddin İbn Fehd", DİA, XIX, 485-486.

Sâmî es-Sakkâr, "Muhibbüddin İbn Fehd", DİA, XIX, 486-487.

Sâmî es-Sakkâr, "Necmeddin İbn Fehd", DİA, XIX, 487-489.

Sâmî es-Sakkâr, "Takıyyüddin İbn Fehd", DİA, XIX, 489-490.

Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem* (nşr. Cemil)

Orta Çağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği

Mustafa ŞAHİN*

Özet

Mîrzâ Şahruh, döneminde Timurlu Devleti'nin en ücra köşelerinde adaletin hâkim olması hedeflenmiştir. Adaletin tesisi ve yolsuzlukların ortadan kaldırılması için de devletin en üst düzey memurlarına kadar hiçbir ayrım yapılmaksızın denetlemeler yapılmıştır. Onun döneminde Emîr Fîrûzşâh'ın yolsuzluk yaptığı ile ilgili iddiaları araştırmak üzere geniş kapsamlı soruşturma yapılmıştır. Emîr Fîrûzşâh, Mîrzâ Şahruh döneminin kudretli emirlerindendir. Emîr Fîrûzşâh'ın Babası Arguşâh olup Emîr Timur'un, zamanında üst düzey görevlerde bulunmuştur. Emîr Fîrûzşâh ise, Mîrzâ Şahruh zamanında Emîr Alike Kükeltaş'ın ölümünden sonra devlet yönetiminde en etkili emîr konumuna gelmiştir. Ülkede ondan habersiz âdeta kuş uçmazdı. Emîr Fîrûzşâh'ın Belh Vilâyeti'nin gelirlerinde yolsuzluk yaptığı iddialarının Mîrzâ Şahruh'a ulaşması üzerine hükümdar, oğlu Mîrzâ Cûkî başkanlığında bir heyeti olayın soruşturması için görevlendirmiştir. Merv'in son üç yıllık gelirlerinin incelenmesi sonucunda emîrin yakın akrabaları ve yakın adamlarının usulsüzlükleri tespit edilerek bir rapor halinde hükümdara sunulmuştur. İnceleme sonrası yolsuzluklarla ilgili kesin delillere ulaşılmıştır. Bu olay Mîrzâ Şahruh tarafından Fîrûzşâh'a sorulunca aralarında gerginlik yaşanmış ve Fîrûzşâh dîvân toplantısını terk etmiştir. Bir süre sonra emîr üzüntüsünden hastalanarak ölmüştür.

Anahtar kelimeler: Mîrzâ Şahruh, Fîrûzşâh, Belh, Yolsuzluk Soruşturması.

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, msahin@sinop.edu.tr